

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜ

SAYI 79

YIL VII

MAYIS 1969

**OSMANLI TÜRKLERİNDE VAKIF MÜESSESESİ
VE
YABANCI GÖZÜ İLE TÜRKLERDE VAKIF**

İsmet Binark

İnsanlığın düşünebildiği hukukî müesseselerin en tekâmül etmiş olan vakıf, çok derin içtimai temellere dayanan bir tesis olup, belirli bir gayeye bir gelir kaynağının tâyin edilerek ona şahsiyet verilmesinden ibarettir.

Vakıflar, gerek hukukî ve gerekse tarihî bakımlardan Türk ve İslâm dünyasının çok eski ve o ölçüde de mühim bir eseridir. Vakıf, menşei tarihin derinliklerinden gelen bir müessesedir. Türk vakıfları İslâm-ıktan önceki devirlerden beri yaşayan, Buda dinindeki Türklerce de çok rağbet gösterilen içtimai bir müessesedir. Millî ve mahallî ihtiyaçlardan doğan ve Türk içtimai hayatı içersinde uzun yüzyıllar son derece müessir rol oynamış olan vakıf müessesesi; bu asil ve soylu milletin fazilet, cömertlik, vatanperverlik, kısacası millî ruh ve heyecanının kuvvetli bir tezahüründen başka bir şey değildir.

Türk-İslâm kültür ve medeniyeti tarihi içersinde; vakıf müessesesi gerek hukukî, gerekse tarihî bakımlardan; Türk ve İslâm dünyasının tetkiki için birinci derecede mühim bir konudur. Zira, Türk-İslâm kültürünün yüzyıllar boyu hâkim olduğu sahalarda, vakfın çok mühim bir yer tuttuğu kesinlikle ifade edilebilir. İçtimai ve iktisadî hayat üzerinde derin tesirler yapmış olan vakıf fikri, dinî-hukukî bir müessese şekline de girmiştir. Hayır ve iyiliğe matuf olan hareketlerin bütün dinlerde sevap olması, bu müessesenin dinlerde de kıymetli bir yer kazanmasına sebep teşkil etmiştir.

Devletin sadece emniyet ve asayişini sağlamak ve adaleti dağıtmakla yetindiği devirlerde, halk topluluklarının kültür, sağlık ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak; iktisadî gelişme ve refahı mümkün kılmak ve şahısların gayret ve yardımseverlik duygularına kalıyordu. Başta hükümdar olmak üzere devlet erkânı ve devrin varlıklı kimseleri cemiyetin yararlanacağı bir takım hayır işleri yapmayı kendileri için bir şeref ve o cemiyet içindeki mevkileri için de bir görev sayıyorlardı.

İslâm âleminde vakıflara dinî bir mahiyet verilmesi, vakfın devamlılığını sağlamak gayesini hedef tutmuştur. Şahısların ve baştaki hükümetlerin gelip geçici olması sebebiyle, cemiyetin ve dinin devamlılığı esas tutulmuş, vakfedilen mal Allah'ın mülkiyetine tevdi edilmek suretiyle, vâkıf yapmakla düşünülen hayır ve yardım fikrinin ebedliği teminat altına alınmak istenmiştir. Yoksa vakıf müessesesi, doğrudan doğruya İslâm dininin dinî ve ahlâkî esaslarından doğmuş, islâmî bir müessese değildir. Bütün büyük dinler gibi İslâmiyetin de hayır ve yardım gibi ahlâkî prensipleri teşvik etmesi pek tabii olduğundan; üstelik İslâmiyetin her dinden ziyade içtimâî adalet ve nizâm fikirlerine yakın olmasındandır ki, Türklerin bu dinî kabul etmelerinden çok önce sahip oldukları vakıf müessesesini günümüze kadar yaşatmalarında, İslâmiyet başlıca unsur olmuştur.

İslâm mevzuatına göre Kur'ân-ı Kerim'de vakıfdan bahseden hiç bir hüküm yoktur. Bu dinde, vakıf müessesesinin Hicretin birinci yılından itibaren başlamakta olduğu fikri, eldeki vesikaların incelenmesinden anlaşılmaktadır. Ayrıca vakıf hakkındaki bütün deliller onun Sünnet (Peygamber Hz. Muhammed'in yaptığı güzel işler, söylediği sözler demektir. Kur'ân-ı Kerim'den sonra İslâm dininin en büyük yasası budur.) olduğunu göstermektedir. Hicretin ikinci yüzyılında, İslâmî hukuk meslekleri teşekkül ederken, vakıf konusu da inceden inceye tetkik edilmiş ve Hanefîlerin, Şafîîlerin, Malikîlerin, Hanbelîlerin, İmamîlerin vakıf hakkındaki hukukî görüş ve prensipleri ortaya konmuştur.

İslâm hukukunda hükmi şahsiyet olmadığı için, şahıs mülkiyetinden çıkarılan bir mal, ancak Allah'ın mülkü haline getirilebilir. Bu bakımdan, vakıf tarif edilirken, "menafinin muayyen şartlar altında bir hayır işine müebbeden tahsis edilmesi maksadiyle bir malın şer'an şahıs mülkiyetinden çıkarılması ve saklanması..." şeklinde ifade edilmiştir. Eski vakıf hukukumuzda; "Vakıf, menfaatı ibadullaha ait olur ve hile bir aynı Cenabıhakkın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahsus ve memnu kılmak..." şeklinde tarif olunmuştur.

Vakıf, Türk-İslâm dünyasında, içtimâî hayatta, kültür, askerlik, sanat ve imar sahalarında en başta gelen bir müessese olmuştur. Vakfın hayır fikrini ebedileştiren hususiyeti dolayısıyla, hayırsever insanların bu hayır arzularını ölümlerinden sonra dahi yaşatabilmeleri, vakıf müessesesinin hayatîyetini teşkil etmiştir.

Vakıf, eski hukukumuzun en dikkate değer bir bölümüdür. Ayrıca; vakfiyeler ve vakıflara ait vesikalar ve kayıtlar, tesis olunduğu cemiyetin muayyen bir tavrın ve dünya görüşünün neticesi olan düşüncesini, yaşama nizâmını, kısacası hayat telâkkisini aksettirmeleri yönünden de,

tarikh ve sosyoloji açısından büyük bir önemi haizdirler. Bir diğer yönden de, ecdadımızın yüksek görüş ve buluşunun en güzel ifadesini teşkil eden bu vesikalar, millî kültürümüz ve halk terbiyesi bakımından da ayrı bir değer taşımaktadırlar.

Vakıf müessesesinin tarihini tetkik için başvurulacak kaynaklar; vakayinameler, münşiât mecmuaları, malî idareye ait bilgileri ihtiva eden coğrafi eserler, seyahatnameler ve doğrudan doğruya her hangi bir vakıf tesisine ait vakıf vesikalarıdır.

Selçuklulardan başlayarak, Türk-İslâm ülkelerinde kurulmuş olan binlerce vakfın çok çeşitli maksat ve gayelere yöneltmiş olduğunu görüyoruz. Bu gayeleri:

- a — Dinî ihtiyaçları karşılamak,
- b — Hayır yapmak ve cemiyete faydalı olmak,
- c — Sağlık, kültür ve imar sahalarında cemiyetin ihtiyaçlarını karşılamak,
- d — Sanat eserleri meydana getirmek, şehir ve kasabaları süslemek, dolayısıyla cemiyetin sanat ve kültür seviyesini yükseltmek,
- e — Servetin varislerini korumak, onlara belirli bir gelir ve geçim imkânı sağlamak.. şeklinde sıralamak mümkündür.

Tamamen içtimai hizmetlerin ifası için kurulmuş olan vakıfların yanında, içtimai hayatı düzenleyen, millî bünyeyi geliştiren ve kuvvetlendiren vakıflar ve bunların yanında dinî hizmetlerin görülmesini, fertlerin mukaddesata olan bağlılıklarının artmasını ve fazilet hislerinin gelişmesini temin eden vakıflar da mevcuttur. Bu vakıflar arasında doğrudan doğruya "Türk Milliyetçiliği"ne hizmet için kurulmuş vakıflar da vardır. Bu vakıflarda vakfın esas gayesi, vatan topraklarında temelleşmekten ibarettir. Nitekim vatan müdafaası, millî duyguların yaşatılması, millî kültürün gelişmesi, fethedilen ülkelerde Türk kültürünün yerleşmesi ve yayılması gibi maksatlarla meydana getirilen vakıfların çoğu, yüzyıllar boyu kendilerinden beklenen hizmeti mükemmel bir şekilde karşılamışlardır.

— Vatan topraklarını hariçten gelecek düşman tecavüzlerine karşı korumak ve savunmak üzere, kale ve istihkâmlar yapılması, deniz ve kara kuvvetlerimize yardım edilmesi gibi tesis şartlarını ihtiva eden sayısız vakfiyeler vardır. Hattâ, Orta Asya'daki Türk ülkeleriyle münasebetleri devam ettirmek maksadiyle vakıflar dahi meydana getirilmiştir. Bu vakıfların vakfiyelerini incelediğimiz zaman görüyoruz ki, Orta Asya Türk illerinden gelenler burada barınabilecekler, geldikleri ülkelerden getirdikleri bilgi ve yeni haberleri buradakilere ulaştıracaklar ve Anadolu

hakkında gerekli bilgileri alacaklardır. Bu vakıflar böylece karşılıklı haber ve kültür teatisi merkezi özelliğini taşımaktaydılar.

Vakıf müessesesinde dikkati çeken nokta, yapılan iyilik ve hayırın bir defaya veya muayyen bir zamana ait olmamasıdır. Türk-İslâm Vakıflarının en büyük özelliği, iyilik ve hayır fikrinin ebediyetidir.

Yüz yıllar boyunca vakıf müessesesinin mevzî, mahallî ve memleket ölçüsünde ele aldığı hizmet sahalarını ifade etmesi bakımından, bu vakfiyelerin konuları hakkında örnekler vermek faydalı olacaktır.

Su yolları, kemerleri, çeşme ve sebiller, köprü, aşevi, misafirhane, dulevi, medrese, kütüphane, muvakkithane, cami vakıfları gibi hemen her yerde görülen vakıfların yanında, öksüz kızlara çehiz verilmesi, borçlu olarak hapiste bulunanların borçlarının ödenmesi, askerin teçhisi, zahire loncalarının tesisi, yetimlere, dul kadınlara ve muhtaçlara yardım edilmesi, kimsesizlerin cenazelerinin kaldırılması, mektep çocuklarına gıda, elbise ve kırtasiye temini, kuşlara ve diğer hayvanlara yem ve su verilmesi, hayvan hastahane ve bakımhanelerinin tesisi ile ilmin yükselmesini, ahlâkın korunmasını, cemiyetten sefâletin kaldırılmasını hedef tutan ve teminat altına alan vakıflar mevcut bulunmaktadır.

Osmanlı ülkelerinde vakıf an'anesi, şehirlere ve kazalara her biri bir sanat şaheseri olan sağlık, kültür, içtimai yardım ve âmme hizmeti müesseseleri kazandırmaya yol açmış; mezhep, ırk ve din farkı gözetmeden, her muhtaca faydalanmak imkânları sağlamak suretiyle, cemiyetin medenî ve insanî duygularını uyandırıp, işlemek gibi imkânlar hazırlamıştır. Ayrıca, millî servet böylece çeşitli memleket ve âmme hizmetlerinde teşkilâtlanırken, bu medeniyet ve kültür eserleri aynı zamanda bir sanat örneği de olduğundan, kısa zamanda vatan toprakları bir güzel sanatlar bahçesi haline gelmiştir.

Millî servet, idare, medeniyet ve sanat tarihimizde vakıf adı ile bu şekilde yer alırken, bu millî müessese yalnız dinî ve medenî hukuk müesseseleri şeklinde kalmayarak, içtimai mânada da büyük değerler kazanmış ve zamanla çeşitli değişiklikler geçirerek idarî bir mahiyet almış ve birer âmme müessesesi hüviyetiyle devlet teşkilâtı içersine girmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıfların, devlet kontrolüne tâbi olmasına karşılık, Garp hukukunda vakıf, yalnız bir hususî hukuk müessesesi olarak kalmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nda aldığı geniş şekli bulamamıştır. Osmanlı-Türk vakıflarına hem bu noktadan, hem de medeniyet ve sanat tarihi açısından bakılacak olursa, Garp'dan ne kadar ileri ve üstün olduğu meydana çıkar.

Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıfların âmme hizmetlerinin büyük bir kısmını üzerlerine almaları, âmme hizmeti müesseselerinin bir çoğunun

vakıf yoluyla kurulmuş olması, vakıf eserlerinin millî servetin ve medeniyetimizin bir kısmını teşkil etmesi, vakıfların idare ve medeniyet tarihimize girmesine sebep olmuştur.

Burada, imparatorluk Türkiye'sinin azametinden, içtimâî nizâm ve ahlâkî yüksekliğinden, hayrete şayan tasvir ve misallerle bahseden yabancıların, vakıf müessesemiz hakkında ileri sürmüş oldukları görüş ve fikirleri belirtmekte Türk kültür ve medeniyeti tarihi yönünden fayda görmekteyiz.

Du Loir, *Les voyages du sieur Du Loir* adıyla 1654 tarihinde Paris'te basılan eserinde vakıflarla ilgili olarak şunları yazar: "Bütün Türkiye'de -İmaret- denilen misafirhaneler vardır. Bunlarda hangi dine mensup olurlarsa olsun bütün fakirlere ihtiyaçları nisbetinde yardım edilir.. İhtiyaçlarını söylemekten sıkılan fakirlerin sıkıntılarını, misli görülmemiş bir alâka ve gizlilikle tahkik edip giderirler"¹.

Gerelot adlı Fransız seyyah, seyahatnamesinde ise şunları kaydetmiştir: "Müslüman Türklerin sadakatlerinden, insanlar gibi köpekler de istifade eder. Sebillerde her isteyene parasız su verilir. Sebilci sıcak günlerde ekseriyetle testilerini içleri kar dolu kovalara koyup soğutur ve su içenlerin çok defa: — Vakfedene Allah rahmet eylesin... dediği duyulur"².

A. de la Motraye'nin büyük seyahatnamesinin 1727 La Haye basısının birinci cildinde de şu mühim izahata tesadüf edilmektedir: "Hayrat ve hasenat, yalnız Kur'an ile Türk imamları tarafından iyice telkin ve teşvik edilmiş olmakla kalmayıp halk tarafından da o kadar sadakatle ve öyle elbirliğiyle tatbik edilir ki, bütün Türkiye ile Kırım'da dilencililiği meslek edinmiş fakirlerin ne olduğu bile malûm değildir"³.

Türk düşmanı olarak tanınan Fransız Guer'in bile, Türk'ün bu engin sevgi, şefkat ve yardımlaşması karşısında şunları demiştir: "Müslüman Türklerde hayır işleri bir çok şekillerde yapılır. Kimisi hapishaneleri ziyaret edip borç için yatan mahpusları kurtarır; kimisi ihtiyaçlarını açıklamaktan utanan fakirlere dağıtılmak üzere cami imamlarına para bırakır; kimisi ölmüşlerin ruhlarına Kur'an okunmak üzere vakıf tesis eder; kimisi Allah'a ibadet için camiler yaptırır. Kimisi gençlerin dinî ve dünyevî ilimler tahsili için medreseler, yolcularla hastalar için hanlar, hastahaneler yaptırıp buralarda her türlü ihtiyaç maddelerinin bol bol tevziini temin eder. Fakirler bile birbirlerine Allah için yardım

(1) Du Loir, *Les voyages du sieur Du Loir*. Paris, 1654, s. 189-190.

(2) Gerelot, *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople*. Paris, 1680, s. 275.

(3) A. de la Motraye, *Voyages en Europe, Asie et Afrique*. La Haye, 1727, C. I, s. 263.

ederler. Türk şefkati hayvanlara bile şamildir. Bunları beslemek için vakıflar ve ücretli adamlar vardır. Kısır ağaçların kuraklıktan kurumamaları için işçilere ücret verip sulanmalarını temin edecek kadar hayrat ve hasenatta ileri giden müslümanlara da rastlanır"⁴.

İngiliz yazar ve sayyahlarından Thomas Thornton, *Etat actuel de la Turquie* adıyla Fransızcaya tercüme edilip 1812 tarihinde iki cilt olarak Pariste neşredilmiş olan eserinde, Türklerde hayır ve yardımlaşma konusu hakkında şu malûmatı verir: "Hayrat sayesinde karnını doyurup kendine gelen aç ve yorgun yolcu, tahsil gören cahili ve nihayet sıhhat ve hayatına kavuşan hastayı görünce, gönülleriniz tamamiyle mâzur görülebilecek bir gururla dolar"⁵.

Türkiye'nin İsveç Sefiri olan Mouradge d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Ottoman* adlı eserinde şunları yazmaktadır: "Milletlerin her tabakasında analarla babalar, akrabalar ve vasiler, çocuklarına örnek olup daha en küçük yaşlarından itibaren hayır işlerine onları alıştıırırlar. Hayrat ve hasenat denilen ve insanı kendi şahsiyetinin kat kat üstüne çıkaran fazilet, işte bu suretle şahsî menfaat, cimrilik ve tamahkârlık gibi duyguları uyuşturup güzel bir âdetin de tesiriyle hemcinsine yardım hissini uyandırdığı için, artık müslümanlara hiç ağır gelmemekte ve onları bu sahada diğer milletlerden çok üstün bir seviyeye yükseltmektedir"⁶.

A. Ubicini de *La Turquie actuelle* adlı eserinde şöyle demektedir: "Türklerin nazarında hayrat ve hasenat imandandır... Şark hayrat ve hasenat ülkesidir. Câmilerin gölgesinde kapıları ilim tâliblerine, fukaraya ve hastalara Allah için açık tutulan melceler, işte o ruhun eserleridir"⁷.

Comte de Bonneval'in, *Anecdotes vénitiennes et turques ou nouveaux mémoires du comte de Bonneval* adlı eserinin 1740 Frankfurt baskısının birinci cildinde, eski Türk hayrat ve hasenatı şöyle anlatılmaktadır: "Hiç bir istisnâsı olmamak şartıyla bütün Türkler hayır severler; ne din farkına, ne de ihtiyaç sahiplerinin geçmiş fiil ve hareketlerine bakmaksızın bütün muhtaçlara yardım ederler. Türk hayrat ve hasenatından hiç bir kimse mahrum edilmez"⁸.

Corneille Le Bruyn adında bir müellifin 1732 tarihinde La Haye'de

(4) Guer, *Moeurs et usages des Turcs*. Paris, 1746-1747. C. I, s. 217-221.

(5) Thomas Thornton, *Etat actuel de la Turquie*. Paris, 1812, C. II, s. 282-285.

(6) Mouradge d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Ottoman*. Paris, 1791, C. IV, s. 304-305.

(7) A. Ubicini, *La Turquie actuelle*. Paris, 1855. s. 354-358.

(8) Comte de Bonneval, *Anecdotes vénitiennes et turques ou nouveaux mémoires du comte de Bonneval*. Francfort, 1740, C. I, s. 213.

neşredilen beş ciltlik seyahatnamesinin birinci cildinde yine bu konu ile ilgili olarak şunların yazılmış olduğunu görüyoruz: "Türklerin hayrat ve hasenata çok düşkün olduklarını ve hattâ hıristiyanlardan çok fazla hayrat vücuda getirdiklerini inkâra imkân yoktur. Bu halin en şâyân-ı takdir tarafı, hayır sahiplerinin böyle bir fazileti hiç bir din farkı gözetmiyerek göstermiş olmalarındadır"⁹.

Eseri dilimize de çevrilmiş bulunan İtalyan yazarı Edmond de Amicis'de, bu konudaki görüşünü şöyle açıklamıştır: "Türkün bütün içtimaî sınıfları müsavi tutan suuru da her türlü senaya lâyük bir histir. Akıl ve basiretle meşbu atasözleriyle tezahür eden seciyesindeki ciddi itidali de inkâra imkân yoktur"¹⁰.

Fransa'nın İstanbul sefaretî kâtiplerinden Sieur de la Croix'in *Mémoires* adlı iki ciltlik hâtıratında, Türk hayratı ile ilgili olarak şu malûmata tesadüf edilir: "Türkler, yalnız cami yaptırmakla iktifa etmeyerek etraflarına imaret denilen hastahaneler, tımarhaneler ve gelip geçenlerden isteyenlere her gün yemek verilen müesseseler de yaptırmışlardır. Talebenin iâşe vesair ihtiyaçları temin edilerek dinî ve dünürevî hukuk tahsil ettikleri medreseler de tesis etmişlerdir"¹¹.

Bütün bu izahattan sonra netice olarak diyebiliriz ki; Osmanlı Türklerinde vakıf, yüzyıllar boyu memleketin her yerinde, millî vicdandan birer iyilik, güzellik ve şefkat âbidesi halinde doğmuş ve yükselmiş, cemiyet hayatına gerek içtimaî, gerekse kültür yönünden bir rahmet gibi yağmıştır.

(9) Corneille Le Bruyn, *Voyages de Corneille. Le Bruyn par la Moscovie, en Perse et aux Indes orientales*. La Haye, 1732. C. I, s. 357-358.

(10) Edmond de Amicis, *Constantinople*. Paris, 1883. s. 428.

(11) Sieur de la Croix, *Mémoires*. Paris, 1684. C. I, s. 128.

Ahmet Gürkan, *İslâmiyetin Garbı Medenîleştirilmesi*. İstanbul, 1965.

Ali Himmet Berki, *Vakıflar, Medenî Kanunda "Te'sis" ve Vakıflar Kanunu hükümleri*. Ankara, 1950.

Ali Himmet Berki, *Vakıflar*. 2. bs. İstanbul, 1946.

Fuad Köprülü, *Vakıf Müessesesi ve Vakıf vesikalarının tarihi ehemmiyeti*. Vakıflar Dergisi. Ankara, 1938. S. I.

Fuad Köprülü, *Vakıf müessesesinin hukukî mahiyeti ve tarihi tekâmülü*. Vakıflar Dergisi, Ankara, 1942. S. II.

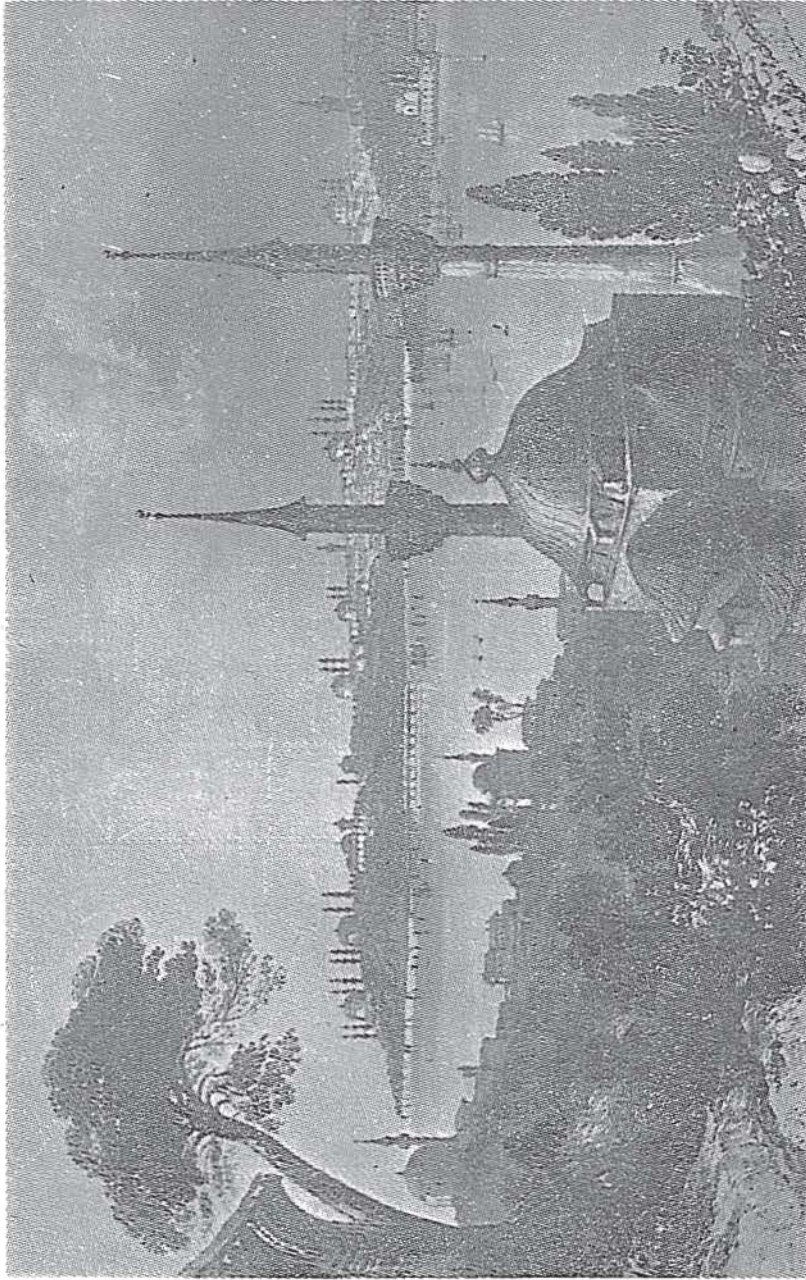
Halim Baki Kunter, *Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri üzerine mücmel bir etüd*. İstanbul, 1939.

Halim Baki Kunter, *Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi*. Vakıflar Dergisi, Ankara, 1957, S. III'den ayırbasım.

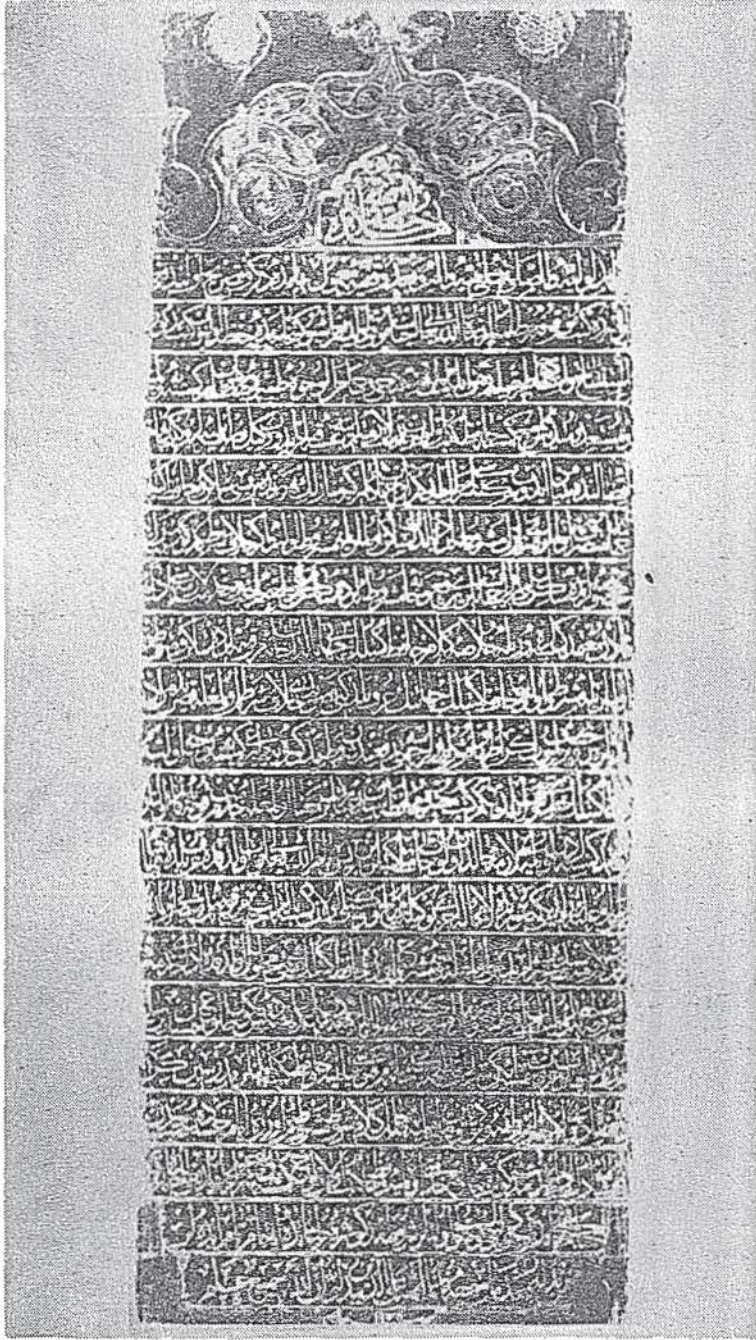
İsmail Hami Danişmend, *Garb Membalarına Göre Eski Türk Seciyye ve Ahlâkı*. İstanbul, 1961.

Sâmiha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*. İstanbul, 1966.

Yüzyıllar boyu her köşesinde geşitli vakıf eserlerini kücaktamış olan İstanbul'un 18. yüzyıldaki görünüşü.

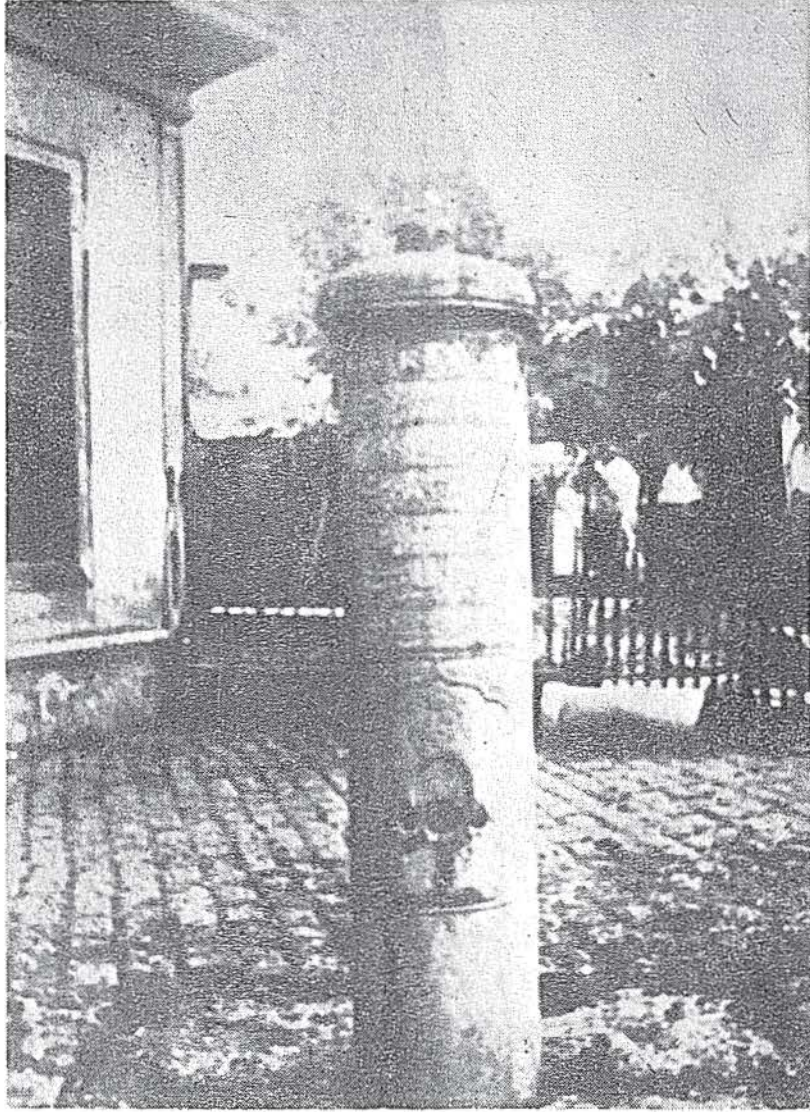
İstanbul'daki Atıf Efendi Kütüphanesinin vakfiyesini hülâsa eden ve binanın içersinde duvara tesbit edilmiş olan kitabe.

Osmanlı vakıf eserlerinden bir han

بيت اوزة منصرف اول قوم
 مسوق طرية مسحة او غلوة عن طرية
 بويرا طرية طرية طرية عام
 المجرى والى بولاج والى الجير والى
 بغيره من طرية بولاج والى
 بولاج اولاد اولاد اولاد
 بولاج اولاد اولاد اولاد
 بولاج اولاد اولاد اولاد
 بولاج اولاد اولاد اولاد
 بولاج اولاد اولاد اولاد

Tire Necip Paşa Kütüphanesinde muhafaza edilmekte olan 1193 tarihli vakfiye.

Koca Mustafa Paşa Camii avlusundaki sütun şeklindeki bir çeşme (17. yüzyıl).

Keyhusrev Bin Kılıç Arslan tarafından 1217 tarihinde Sivas'ta inşa ettirilmiş olan Darüşşifa'nın kapısı.